

Turek, Waldemar

Dlaczego studiować pisma Ojców Kościoła? : niektóre wskazania Magisterium

Studia Płockie 31, 15-26

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Waldemar Turek

DLACZEGO STUDIOWAĆ PISMA OJCÓW KOŚCIOŁA?

Niektóre wskazania Magisterium

W ramach serii „Sussidi patristici” wydawanej przez Instytut Patrystyczny *Augustinianum* w Rzymie, ukazała się książka zatytułowana *I Padri della Chiesa. Documenti recenti del Magistero raccolti in occasione del XXX Anno Accademico dell'Istituto Patristico „Augustinianum”* (Roma 2001). Zawiera ona następujące teksty dotyczące różnych aspektów związanych ze współczesnym studium patrologii: *Instructio de Patrum Ecclesiae studio in sacerdotali institutione*¹; *Allocutio ad sodales Ordinis Sancti Augustini, cum Institutum Patristicum „Augustinianum” praesens inauguravit*²; *Allocutio ad professores et alumnos Instituti Patristici „Augustinianum” in eiusdem aedibus congregatos habita*³; *Epistula apostolica ad Patriarchas, Archiepiscopos, Episcopos, Sacerdotes et Christifideles totius Ecclesiae Catholicae: XVI expleto saeculo ab obitu Sancti Basilii, Episcopi et Ecclesiae Doctoris*⁴; *Epistula apostolica ad totius Catholicae Ecclesiae Episcopos, Sacerdotes, Religiosas Familias et Fideles, XVI saeculo a conversione expleto sancti Augustini, episcopi atque Ecclesiae doctoris*⁵; *Epistula apostolica Archiepiscopo Cardinali et clero, consecratis personis et fidelibus laicis Archidioecesis Mediolanensis, annis MDC ab obitu elapsis sancti Ambrosii, episcopi atque Ecclesiae doctoris*⁶.

We Wstępie książki *I Padri della Chiesa. Documenti recenti del Magistero*, wyjaśniającym niektóre zagadnienia związane ze współczesnymi poszukiwaniami

¹ AAS 82 (1990), s. 607-636. Dokument firmowany przez Kongregację Wychowania Katolickiego został podpisany przez jej Prefekta 10 listopada 1989 r., we wspomnienie liturgiczne św. Leona Wielkiego.

² AAS 62 (1970), s. 423-427. Papież Paweł VI wygłosił to przemówienie 4 maja 1970 r., podczas uroczystej inauguracji Instytutu Patrystycznego *Augustinianum* w Rzymie.

³ AAS 74 (1982), s. 794-800. Papież Jan Paweł II wygłosił to przemówienie 7 maja 1982 r., w czasie wizyty w Instytucie Patrystycznym *Augustinianum* w Rzymie.

⁴ AAS 72 (1980), s. 5-23. List został podpisany przez Papieża Jana Pawła II w dniu 2 stycznia 1980 r., we wspomnienie liturgiczne św. Bazylego Wielkiego i św. Grzegorza z Nazjanzu.

⁵ AAS 79 (1987), s. 137-170. List został podpisany przez Papieża Jana Pawła II 28 sierpnia 1986 r., we wspomnienie liturgiczne św. Augustyna.

⁶ AAS 89 (1997), s. 217-239. List został podpisany przez Papieża Jana Pawła II w dniu 1 grudnia 1996 r.

dotyczącymi myśli starożytnych pisarzy chrześcijańskich, zauważa się, że w okresie posborowym „doszło do sytuacji paradoksalnej: istnieją teolodzy katolicy, którzy w praktyce realizują zasadę *sola Scriptura*, podczas gdy niektórzy myśliciele ze środowiska ewangelickiego próbują odzyskać wymiar historyczny. Tego typu mentalność wytworzyła również w niektórych środowiskach katolickich niechęć do nauk historycznych, podkreśloną już w czasopiśmie *Seminarium* w roku 1977” (s. 7).

Można czytać i analizować wyżej wymienione dokumenty dotyczące studiów patrystycznych z różnych punktów widzenia. Interesujące byłoby na przykład zwrócenie uwagi na podobieństwa i różnice, na jakie Papięże wskazują omawiając sytuację Kościoła pierwszych wieków i Kościoła naszych czasów. Znaczące w tym kontekście byłoby porównanie o charakterze kulturowym i językowym; Autorzy publikowanych tekstów podkreślają, że kontakt nowej religii z językami i zwyczajami różnych narodów wiązał się z wieloma niebezpieczeństwami dla jedności Kościoła i w konsekwencji prowadził nawet do podziałów.

Innym zagadnieniem, poruszonym dosyć często we współczesnych dokumentach magisterialnych, dotyczących dorobku i znaczenia okresu patrystycznego dla współczesnego Kościoła, są realcje jakie istnieją między wiarą i kulturą. Teologia patrystyczna posługiwała się, wieloma kategoriami myśli greckiej⁷. Fakt ten jest znaczący również dla teologii dzisiejszej, która nie może nie prowadzić dialogu z różnymi nurtami myśli współczesnej. Pozostawiamy jednak te i inne tematy, by skupić się na tych fragmentach, które podają zasadnicze motywy studium autorów okresu patrystycznego. Chodzi konkretnie o pytanie, dlaczego dzisiaj warto czytać i analizować pisma Ojców Kościoła? Jakich konkretnych korzyści może spodziewać się ksiądz, student seminarium czy wierny świecki pochylając się nad napisanymi ponad piętnaście wieków temu tekstami?

1. Uprzywilejowani świadkowie Tradycji

Szukając odpowiedzi na powyższe pytania, trzeba przede wszystkim odwołać się do wspomnianej już *Instrukcji o studium Ojców Kościoła w formacji kapłańskiej*, która omawia to zagadnienie w drugim rozdziale zatytułowanym „Dlaczego

⁷ Temat stosunku pisarzy chrześcijańskich do kultury starożytnej i poszczególnych jej wymiarów stał się przedmiotem wielu studiów, wśród których niektóre uważane są już za klasyczne opracowania wspomnianego zagadnienia. Zob. H. Hagendahl, *Cristianesimo latino e cultura classica. Da Tertulliano a Cassiodoro* (= *Cultura cristiana antica*), Roma 1988 (autor analizuje przede wszystkim relacje między pisarzami chrześcijańskimi i ich znajomością literatur pogańskich bądź, w sensie szerszym, między chrześcijaństwem zachodnim i kulturą antyczną języka łacińskiego); M. Simonetti, *Cristianesimo antico e cultura greca* (= *Cultura cristiana antica*), Roma 1990 (autor zajmuje się kilkoma aspektami wpływu kultury greckiej na wybranych autorów okresu patrystycznego, jak też stosunkiem tych ostatnich do duchowego dorobku starożytnej Grecji); A. Cameron, *Christianity and the Rhetoric of Empire. The Development of Christian Discourse*, Berkeley-Los Angeles-Toronto-Oxford 1988 (studium zajmuje się przede wszystkim wpływem antycznej sztuki retorycznej na kompozycję i wygłaszanie tekstów chrześcijańskich).

studiować Ojców?”. Jest bowiem rzeczą zupełnie zrozumiałą, że studia patrystyczne będą mogły osiągnąć należyty poziom naukowy i przynieść oczekiwane owoce, jeśli będą odpowiednio motywowane i jeśli odbywać się będą zgodnie z metodami, jakie powinny być stosowane w nauce o Ojcach Kościoła⁸.

Omawiając powody dla których jest rzeczą pożyteczną sięgać po patrystyczne teksty, *Instrukcja* ukazuje na pierwszym miejscu starożytnych pisarzy chrześcijańskich jako uprzywilejowanych świadków Tradycji, omawia następnie stosowane przez nich metody teologiczne, zwraca wreszcie uwagę na bogactwo kulturowe, duchowe i duszpasterskie starożytnych pisarzy chrześcijańskich.

Zapytajmy zatem, na czym polega ów uprzywilejowany charakter świadectwa autorów okresu patrystycznego w odniesieniu do Tradycji, jak też jakie istnieją różnice między działalnością Ojców Kościoła i późniejszych przedstawicieli myśli teologicznej?

Zajmując się tym zagadnieniem, skądinąd kluczowym dla uzasadnienia potrzeby czytania pism patrystycznych, *Instrukcja* podaje kilka elementów ukazujących wyjątkowy charakter świadectwa zostawionego nam przez starożytnych pisarzy chrześcijańskich.

„W naszej świadomości chrześcijańskiej Ojcowie ukazują się zawsze związani z Tradycją, będąc jednocześnie jej protagonistami i świadkami. Są oni bliżsi świętości początków; niektórzy z nich byli świadkami Tradycji apostoelskiej, źródła z którego ta Tradycja bierze początek; zwłaszcza ci z pierwszych wieków mogą być traktowani jako autorzy i przedstawiciele pewnej tradycji ‘konstytutywnej’, która w późniejszych czasach będzie zachowywana i wyjaśniana”⁹.

Dokument przytacza następnie dwa stwierdzenia św. Augustyna, najbardziej reprezentatywnego świadka patrystycznej myśli teologicznej, by jego słowami opisać ów szczególnie charakter świadectwa zostawionego przez pisarzy starożytnych. Zdaniem biskupa z Hippony Ojcowie „uczyli Kościół tego, czego nauczyli się w Kościele”¹⁰; „to co znaleźli w Kościele, zachowali; tego czego się nauczyli, nauczali; to co otrzymali od ojców, przekazali synom”¹¹.

⁸ Trzeba odróżnić metody teologiczne stosowane przez pisarzy okresu patrystycznego od metodologii, jaką charakteryzuje się współczesna patrologia jako pewna dyscyplina wiedzy. Gdy chodzi o pierwszy temat, dysponujemy interesującym studium B. Studer, *La riflessione teologica nella Chiesa imperiale (sec. IV e V)* (= *Sussidi patristici* 4), Roma 1989. Autor przedstawia rezultaty długich poszukiwań na temat sposobu uprawiania teologii w IV i V w., wskazuje też dosyć obszerną bibliografię odnoszącą się do interesującego nas tematu. Z wiązku z zagadnieniem dotyczącym metodologii stosowanej we współczesnej patrologii, podstawowe informacje można zwykle znaleźć w podręcznikach tej dyscypliny wiedzy.

⁹ *Instructio de Patrum Ecclesiae studio in sacerdotali institutione*, w: *I Padri della Chiesa. Documenti recenti del Magistero raccolti in occasione del XXX Anno Accademico dell’Istituto Patristico „Augustinianum”* (= *Sussidi patristici* 12), Roma 2001, s. 27-28.

¹⁰ Augustyn, *Opus imperfectum contra Iulianum* 1,117, PL 45, kol. 1125: *Ecclesiam docuerunt, quod in Ecclesia didicerunt*.

¹¹ Tenże, *Contra Iulianum Pelagianum* 2,10,34, PL 44, kol. 698: *Quod invenerunt in Ecclesia, tenuerunt; quod didicerunt, docuerunt; quod a patribus acceperunt, hoc filii tradiderunt*.

Wyjątkowy charakter świadectwa pisarzy okresu patrystycznego wiąże się też z ich ważnymi „osiągnięciami” dotyczącymi organizacji kościelnej. Właśnie autorzy okresu patrystycznego znacznie przyczynili się do ustalenia kanonu ksiąg świętych, podali pierwsze kompendia wiary, czyli tzw. *regulae fidei*, precyzowali depozyt wiary w konfrontacjach z herezjami i z ówczesną kulturą, dając w ten sposób początek rozważaniom ściśle teologicznym. Trzeba też wspomnieć o zasługach Ojców Kościoła w materii kanonicznej, których wyrazem są m.in. tzw. *statuta patrum* oraz *traditiones patrum*, jak też w dziedzinie liturgii, w której późniejsze reformy często odwoływały się do wyjaśnień pisarzy chrześcijańskiej epoki starożytnej.

Tradycja, której Ojcowie Kościoła są świadkami, jest Tradycją żywą, ukazującą jedność w różnorodności, jak to łatwo można zauważyć w wielu rytach liturgicznych, tradycjach duchowych, dyscyplinarnych i egzegetyczno-teologicznych istniejących w pierwszych wiekach (warto wspomnieć w tym miejscu np. słynne rozróżnienie między szkołą aleksandryjską i antiocheńską). Tradycja przeżywana i tworzona przez Ojców nie jest monolitem, ale rzeczywistością wielowarstwową i pulsującą życiem¹². W rzeczywistości pisma starożytnych autorów chrześcijańskich wyrażają również ich niepewności, napięcia, poszukiwania jak też śmiałe decyzje świadczące o wielkiej oryginalności i o umiłowaniu Kościoła.

Zachowywać żywą Tradycję Ojców Kościoła nie oznacza jednak dzisiaj chwycić się mocno przeszłości jako takiej, ale raczej przylegać z uczuciem pewności i wolności do wiary ujętej w jej liniach fundamentalnych: do tego, co jest w niej esencjalne, do tego co trwa i nie ulega zmianie.

Nic dziwnego, podkreśla *Instrukcja*, że w przeszłości, kiedy było rzeczą konieczną wyjaśnić jakąś kwestię teologiczną bądź zająć konkretne stanowisko, Kościół odwoływał się do Ojców jako gwarantów prawdy. Niektóre Sobory, jak np. chalcedoński i trydencki, rozpoczynają swoje uroczyste deklaracje od odwołania się do Tradycji patrystycznej.

Na Soborze Trydenckim i Watykańskim I sformułowano normę, wedle której *consensus Patrum* stanowi regułę interpretacji Pisma Świętego: zasada tego typu, choć przyjęta wyraźnie dopiero na wspomnianych uroczystych zgromadzeniach, była praktykowana w historii Kościoła już od pierwszych wieków.

Przykłady i wyjaśnienia Ojców, świadków Tradycji, zostały w sposób szczególny dowartościowane na Soborze Watykańskim II, który właśnie dzięki nim mógł wskazać właściwy kierunek dla odnowy liturgicznej, dialogu ekumenicznego, spot-

¹² Zob. W. Rordorf, *Tradizione*, w: *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, 2, Casale Monferrato 1983, kol. 3494-3501. Autor zwraca uwagę m. in. na rolę pierwszego soboru, jaki odbył się w Nicei w 325 r., do którego decyzji zaczęto się wkrótce odwoływać w wielu dziedzinach życia kościelnego: „È appassionante vedere che alla stessa epoca la prova patristica fa la sua apparizione nella tradizione cristiana. I Padri – in particolare i Padri di Nicea – costituiscono ora una nuova autorità alla quale bisogna sottometersi. La loro definizione del dogma trinitario ha creato una nuova tradizione che si giustappone all’antica in quanto interpretazione ed elucidazione corretta di questa” (kol. 3499).

tką z religiami niechrześcijańskimi i wielu innych przejawów wewnętrznej i zewnętrznej działalności Kościoła.

2. Metodologia teologiczna Ojców Kościoła

Instrukcja podkreśla, że starożytni pisarze chrześcijańscy śmiało podjęli wyzwanie przedstawienia religii chrześcijańskiej bogatemu światu kultury antycznej, jak też sprecyzowania prawd wiary w kontekście żywych sporów doktrynalnych i często pojawiających się herezji. Czuli się przy tym zobowiązani do wykorzystania w swoich rozważaniach ówczesnych kategorii filozoficznych, zwłaszcza tych, jakie zostały wypracowane przez myśl grecką. Jednym z głównych osiągnięć Ojców Kościoła było powstanie dyscypliny teologicznej, tzn. ustalenie pewnych norm i metod badawczych w rozumowej refleksji o Bogu i dokonanych przez Niego dziele zbawienia¹³.

Instrukcja zauważa, że w pismach patrystycznych można dostrzec podstawowe metody teologicznych dociekań, wykorzystane i pogłębione przez późniejszych autorów, stosowane również w dzisiejszej teologii. Chodzi o odwoływanie się do Pisma Świętego i sensu Tradycji, o zachowanie oryginalności myśli chrześcijańskiej z jednoczesnym zwracaniem uwagi na prawdy zawarte w kulturze pogańskiej, o obronę wiary pojmowanej jako najwyższe dobro, o ciągle pogłębianie treści Objawienia, o sens tajemnicy i doświadczenie tego co boskie.

Ojcowie są przede wszystkim komentatorami Pisma Świętego. Św. Augustyn używa w odniesieniu do starożytnych pisarzy chrześcijańskich charakterystycznego określenia: *divinorum Librorum tractatores*¹⁴. Jest rzeczą oczywistą, że egzegeza patrystyczna porównywana z dzisiejszymi metodami interpretacji tekstów biblijnych, wykazuje sporo ograniczeń. Pisarze okresu patrystycznego nie znali i znać nie mogli pewnych procesów filologicznych, historycznych i antropologiczno-kulturowych, które w znaczny sposób wpływały na powstawanie tekstów. Z tych też powodów przynajmniej niektóre patrystyczne wyjaśnienia tekstów biblijnych należy uznać za minione i nie do przyjęcia z punktu widzenia dzisiejszej egzegezy. Jednak zasługi autorów okresu patrystycznego w rozwoju egzegezy są niesłychanie ważne. Papież Pius XII w swojej encyklice *Divino afflante Spiritu* stwierdza, że Ojcowie Kościoła są dla nas prawdziwymi mistrzami egzegezy, przewyższającymi pod wieloma względami biblijnych komentatorów średniowiecza i epoki współczesnej

¹³ W związku z tematem dotyczącym początków teologii chrześcijańskiej zob. G. Visonà, *La prima teologia cristiana: dal Nuovo Testamento ai Padri Apostolici*, w: E. dal Covolo (a cura di), *Storia della teologia*, 1. Dalle origini a Bernardo di Chiaravalle, Roma-Bologna 1995, s. 23-41.

¹⁴ Biskup Hippony używa tego określenia w dziele *De libero arbitrio* 3,21,59, PL 32, kol. 1300: *Aut enim nondum ista quaestio a divinorum Librorum catholicis tractatoribus pro merito suae obscuritatis et perplexitatis evoluta atque illustrata est; oraz w De Trinitate* 2,1,2, PL 42, kol. 845: *Quamobrem, quamquam firmissime teneamus de Domino nostro Iesu Christo, et per Scripturas disseminatam, et a doctis catholicis earumdem Scripturarum tractatoribus demonstratam tamquam canonicam regulam, quomodo intelligatur Dei Filii et aequalis Patri secundum Dei formam in qua est, et minor Patre secundum servi formam quam accepit.*

z racji na „pewien rodzaj delikatnej intuicji rzeczywistości niebiańskich przez podziwu godną penetrację ducha, dzięki której zagłębiają się w słowo Boże”¹⁵.

Przykład Ojców Kościoła może ukazać egzegetom współczesnym postawę głęboko duchową w odniesieniu do Biblii jak również taki rodzaj interpretacji, który jest w ścisłym związku wspólnoty z doświadczeniem Kościoła pielgrzymującego przez historię i prowadzonego, niekiedy w sposób dosyć tajemniczy, przez Ducha Świętego.

Teologia narodziła się z twórczości egzegetycznej Ojców, której owoce prezentowane były na spotkaniach liturgicznych, podczas których wychodzono naprzeciw potrzebom duchowym wiernych. Tego typu egzegeza, w której dochodzi do ścisłego związku między życiem duchowym i rozumową refleksją teologiczną, zwraca uwagę na fundamentalne rzeczywistości dla każdego wierzącego. Ojcowie starali się ukazać tajemnice chrześcijańskie w ich jak najpełniejszym wymiarze: rozpoczynali refleksję od Boga, kontynuowali ją przez zagadnienia dotyczące Chrystusa i Kościoła pojmowanego jako sakrament jedności z Bogiem i rozdawcą łaski Bożej, żeby powrócić do Boga. Naśladować zatem Ojców w ich teologicznym *iter*, oznacza zwracać uwagę przede wszystkim na to co podstawowe w posłaniu chrześcijańskim oraz na to co stanowi jego specyfikę.

Wierność Ojców Kościoła w odniesieniu do Biblii łączy się w teologicznej refleksji patrystycznej z wiernością wobec tego co stanowi Tradycję. Starożytni autorzy uważają siebie nie za właścicieli ale sługi Pisma Świętego, które otrzymują tekst od Kościoła, czytają go, wyjaśniają w Kościele i dla Kościoła, według reguły wiary zaproponowanej i objaśnionej przez Tradycję kościelną i apostołską, jak to jest poświadczane już przez najwcześniejszych pisarzy chrześcijańskich, m. in. przez Orygenes: „Chociaż wielu jest takich, którzy sądzą, że rozumieją nauki Chrystusa i niektórzy z nich różnią się w poglądach od swych poprzedników, to ponieważ nauka kościelna ma być zachowana w tej postaci, w jakiej została przekazana przez Apostołów kolejnym pokoleniom i trwa do chwili obecnej w Kościołach, powinniśmy przecież wierzyć tylko w tę prawdę, która pod żadnym względem nie różni się od tradycji kościelnej i apostołskiej”¹⁶. Podobne stwierdzenia dotyczące Tradycji można znaleźć u św. Ireneusza, św. Augustyna i u innych przedstawicieli okresu patrystycznego.

Słowa Soboru Watykańskiego II: „Święta Tradycja i Pismo święte stanowią powierzony Kościołowi jeden święty depozyt słowa Bożego”¹⁷ potwierdzają starożytną regułę teologiczną, wyznawaną i praktykowaną przez Ojców. Ta zasada, która oświecała i kierowała ich działalnością egzegetyczną i duszpasterską, obo-

¹⁵ Pius XII, *Divino afflante Spiritu* (30 września 1943), AAS 35 (1943), s. 312.

¹⁶ Orygenes, *De principiis*, Praefatio 2, tłum. S. Kalinkowski (= Źródła myśli teologicznej 1), s. 52. Polskie wydanie dzieła Orygenes opatrza cytowany tekst następującym komentarzem: „Kryterium ortodoksji we wczesnym chrześcijaństwie stanowił sam Kościół, który otrzymał od apostołów wszystko, co jest potrzebne do wypełnienia posłannictwa w świecie. Odwoływanie się do reguły wiary było częste i wcześniej” (tamże, s. 52).

¹⁷ Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym Dei Verbum*, n. 10.

wiązuje również dzisiejszych teologów i duszpasterzy. Innymi słowy, powrotowi do Biblii, który dostrzega się wyraźnie w życiu współczesnego Kościoła, ma towarzyszyć powrót do Tradycji zawartej w pismach patrystycznych.

Inna ważna i aktualna charakterystyka poszukiwań teologicznych Ojców pomaga wyraźniej dostrzec „jakimi metodami wiara, uwzględnivszy filozofię albo mądrość narodów, mogłaby szukać zrozumienia i jakimi sposobami zwyczaję, światopogląd i porządek społeczny mogłyby być zharmonizowane z obyczajami określonymi przez Objawienie Boże”¹⁸. Starożytni pisarze kościelni zaczępneli z Pisma świętego i z Tradycji wyraźną świadomość oryginalności chrześcijańskiej i głębokiego przekonania, że ich nauczanie obejmuje istotne elementy prawd objawionych, które stanowią zasadę osądzania mądrości ludzkiej i odróżniania prawdy od fałszu. Nawet jeśli niektórzy spośród chrześcijańskich pisarzy okresu patrystycznego odrzucili w znacznej mierze poglądy filozofii pogańskiej, wielu z nich przyjęło jej dziedzictwo z zainteresowaniem i uznaniem. Wystarczy wspomnieć tutaj choćby św. Justyna męczennika, Klemensa Aleksandryjskiego, Orygenes, św. Grzegorza z Nyssy i, w sposób szczególny, św. Augustyna¹⁹.

Instrukcja podkreśla, że Ojcowie Kościoła, wykazują, obok szerokiego otwarcia na kulturę antyczną w ogólności i grecką w szczególności, dużą ostrożność w korzystaniu z niektórych jej elementów i odrzucają wiele poważnych błędów. Unikają w ten sposób zarówno rozpowszechnionego w kulturze hellenistycznej synkretyzmu jak też skrajnego racjonalizmu, próbującego zredukować wiarę jedynie do aspektów możliwych do przyjęcia z punktu widzenia rozumu.

Dzięki tego typu postawie Ojców Kościoła odróżniającej to co wartościowe w filozofii antycznej od tego co w niej błędne, zostały otwarte nowe perspektywy odkrywania prawdy. Dzięki Ojcom greckim, łacińskim i syryjskim Kościół „uczył się bowiem, jak wyrażać orędzie Chrystusa za pomocą pojęć i języków rozmaitych ludów, a ponadto usiłował orędzie to oświetlić mądrością filozofów, a to w tym celu, aby dostosowywać przepowiadanie Ewangelii, na ile to jest możliwe, tak do zdolności pojmowania ogółu, jak i wymagań ludzi wykształconych”²⁰.

Ojcowie Kościoła, świadomi wartości uniwersalnej zbawienia, rozpoczęli wielkie dzieło określane dzisiaj terminem inkulturacji. Stali się przykładem spotkania wiary i kultury, wiary i rozumu, pozostając wskazówką dla Kościoła wszystkich czasów, głoszącego Ewangelię ludziom różnych kultur. Dzięki tego typu postawie starożytnych autorów chrześcijańskich Kościół okazuje się od początku „z natury swojej misyjny”²¹ również na poziomie myśli i kultury. Sobór Watykański II

¹⁸ Sobór Watykański II, Dekret o misyjnej działalności Kościoła *Ad gentes*, n. 22.

¹⁹ Charakterystyczne i niekiedy ambiwalentne są w tym względzie postawy Orygenes i Tertulliana. Zob. W. Turek, „Fides et ratio”: esemplificazioni patristiche del dialogo (Tertulliano e Origene), w: M. Mantovani – S. Thuruthiyil – M. Toso (a cura di), *Fede e ragione. Opposizione, composizione?* (= Biblioteca di Scienze Religiose 148), Roma 1999, s. 45-57.

²⁰ Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, n. 44.

²¹ Sobór Watykański II, Dekret o misyjnej działalności Kościoła *Ad gentes*, n. 4.

precyzuje, że tego typu „dostosowanie przepowiadania objawionego słowa powinno pozostać prawem wszelkiej ewangelizacji”²².

Starożytni pisarze broniący doktryny chrześcijańskiej zarówno przed przeciwnikami wewnętrznymi jak i zewnętrznymi, czuli się zobowiązani do pogłębiania poszczególnych prawd trynitarnych, chrystologicznych, eklezjologicznych, antropologicznych i eschatologicznych. Stawali się w ten sposób autorami znacznego postępu w rozumieniu treści dogmatycznych i, przez to samo, w rozwoju ogólnej myśli teologicznej. W rzeczywistości bowiem, zdaniem św. Augustyna, „liczne kwestie dotyczące wiary podnoszone przez heretyków z podstępny niepokojem, są pilniej badane, żeby mogły być przeciwko nim bronione, i jaśniej rozumiane, i głoszone z większą wytrwałością, aby kwestia poruszona przez przeciwnika stała się okazją do nauki”²³.

Ojcowie Kościoła nie tylko bronili chrześcijaństwa, ale również proponowali nową religię w środowisku kultury grecko-rzymskiej, szukali nowych sformułowań, by ową religię wyrazić na różne sposoby i zaprezentować ją w postaci pewnego systemu. Wiele pojęć wprowadzonych przez nich do teologii trynitarniej i chrystologicznej (per es. *ousia*, *hypostasis*, *physis*, *genesis*) odegrało decydującą rolę na Soborach i weszło następnie do formuł dogmatycznych, stając się ważnym elementem późniejszych rozważań teologicznych²⁴.

Postęp teologiczny dostrzegalny wyraźnie w okresie patrystycznym i rozumiany nie tyle jako pewien zamysł czysto intelektualny, ale dokonywany często przez homilie, działalność liturgiczną i duszpasterską, stanowi dobry przykład odnowy kontynuującej Tradycję. Pierwsze szkice teologii pozostawione nam przez starożytnych pisarzy chrześcijańskich ukazują niektóre typowe postawy wobec danych objawionych, które mogą być uważane za aktualne również dla Kościoła współczesnego. Chodzi o dziedzictwo, które nie należy ekskluzywnie do żadnego Kościoła partykularnego, lecz jest drogą wszystkim chrześcijanom. Sięga ono swoimi korzeniami czasów Kościoła niepodzielonego i przekazuje wspólne skarby duchowe i doktrynalne. Ojcowie Kościoła są ważnymi autorami dla ortodoksji wschodniej jak i teologii łacińskiej katolickiej, teologii protestanckiej i anglikańskiej; stanowią obiekt wspólnych zainteresowań i wspólnego poważania²⁵.

Ojcowie Kościoła jako myśliciele i badacze dali wielokrotnie świadectwo odpowiedzialności w odniesieniu do Objawienia; w swoich badaniach zachowali czystość

²² Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, n. 44.

²³ Augustyn, *De civitate Dei* 16,2,1, PL 41, kol. 477: *Multa quippe ad fidem catholicam pertinentia, dum haeticorum calida inquietudine exagitantur, ut adversus eos defendi possint, et considerantur diligentius, et intelliguntur clarius, et instantius praedicantur: et ab adversario mota quaestio, discendi existit occasio.*

²⁴ Jak wiadomo termin *ousia* odegrał szczególną rolę w teologicznych dyskusjach okresu patrystycznego. Słowo wywodzące się od greckiego czasownika *einai* (być), używane we filozofii już przez Platona, nie pojawiło się nigdy na kartach Biblii jako termin filozoficzny. Sobór w Nicei przeciwstawiając się nauce Ariusza stwierdził, że w Bogu jest jedna *ousia* i że Syn jest *homoousios*, czyli współistotny Bogu Ojcu.

i autentyczność wiary, nie ograniczając się jedynie do argumentacji o charakterze rozumowym, ale odwołując się także do tych, jakie są proponowane przez poznanie o charakterze afektywnym i egzystencjalnym. Jako teologowie i duszpasterze wykazali w wysokim stopniu sens tajemnicy i doświadczenie boskości, co ich chroniło przed pokusami radykalnego racjonalizmu jak też fideizmu. W odróżnieniu od dosyć licznych myślicieli starożytnych i współczesnych, ukazali głęboką pokorę wobec tajemnicy Boga zawartej w Piśmie Świętym, którego pragnęli pozostać zwykłymi komentatorami. Św. Cyryl Jerozolimski, podobnie jak wielu innych pisarzy wczesnego chrześcijaństwa, stwierdza: „Gdy chodzi o Boga, duża to mądrość wyznać ignorancję”²⁶.

Dzięki żywej duchowości, otwartości na tajemnice oraz dzięki głębokiej pokorze, Ojcowie nie tylko uczyli się, ale przede wszystkim doświadczali rzeczywistości duchowych. Często zatem przekazują to, co widzieli i czego skosztowali w kontemplacji rzeczywistości boskich. Nic więc dziwnego, że w ich sposobie wyrażania się można dostrzec niektóre cechy mistycyzmu, związane ze szczególną intymnością z Bogiem, z przeżywanym doświadczeniem tajemnicy Chrystusa i Kościoła²⁷. Ojcowie, innymi słowy, doceniają pożytek płynący ze spekulacji, ale wiedzą, że ona nie wystarcza. W wysiłku intelektualnym podejmowanym w celu zrozumienia własnej wiary, praktykują miłość, która staje się ze swojej natury źródłem nowego zrozumienia. W rzeczywistości bowiem, by posłużyć się znowu słowami św. Augustyna, „żadne dobro nie jest doskonale poznane, jeśli nie jest doskonale pokochane”²⁸.

Wspomniane reguły metodologii teologicznej Ojców Kościoła, wcześniej stosowane w praktyce, później sformułowane, były niekiedy przedmiotem ich szczegółowej refleksji. Wystarczy wspomnieć, że św. Grzegorz z Nazjanzu w pierwszej ze swoich pięciu słynnych mów teologicznych dedykowanych metodzie uprawiania teologii, wzmiankuje konieczność umiarkowania, pokory, wewnętrznego oczyszczenia i modlitwy.

Ojcowie Kościoła pozostaną zatem mistrzami dla teologów jako przedstawiciele ważnego dziedzictwa teologicznego i jako przykład sposobu uprawiania teo-

²⁵ Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na aspekty ekumeniczne związane ze studium Ojców Kościoła, podejmowanego przez przedstawicieli różnych wyznań. Szczególnie cenną w tym względzie inicjatywą są organizowane co cztery lata międzynarodowe konferencje patrystyczne odbywające się na słynnym uniwersytecie w Oxfordzie. Gromadzą one zwykle kilkuset badaczy starożytnej literatury chrześcijańskiej, pozwalają na dokonanie bilansu studiów patrystycznych i wskazują główne tendencje współczesnych poszukiwań dotyczących Ojców Kościoła.

²⁶ Cyryl Jerozolimski, *Catechesis* 6,2, PG 33, kol. 542.

²⁷ Pseudo-Dionizy Areopagita, anonimowy pisarz żyjący na przełomie V i VI w., jest pierwszym autorem, który, opierając się zresztą na bardzo bogatej wcześniejszej tradycji, mówi o „teologii mistycznej”, czyli „doskonałym poznaniu Boga, otrzymywanym nie przez wiedzę, ale mocą niepojętej jedności” (*O imionach Bożych* 7,3). W dziele „O teologii mistycznej” opisuje, w jaki sposób człowiek może dojść do zjednoczenia z Bogiem i ukazuje, że doświadczenie istnienia Boga przekracza całkowicie jakiegokolwiek znane nam poznanie.

²⁸ Augustyn, *De diversis quaestionibus octoginta tribus* liber 1, q. 35,2, PL 40, kol. 24: *Nulum bonum perfecte noscitur, quod non perfecte amatur.*

logii, wreszcie jako źródło wiarygodne z racji na treści, jakie umieli wydobyć z refleksji i medytacji nad danymi Objawienia.

3. Bogactwo kulturowe, duchowe i apostołskie

Pisma patrystyczne wyróżniają się, poza głębią teologiczną, również z racji na zawarte w sobie wartości kulturowe, duchowe i duszpasterskie. Sobór Watykański II wskazuje na nie, zaraz po Piśmie Świętym, jako na jedno z głównych źródeł formacji kapłańskiej: „Wiedza szafarza świętości powinna być święta, ponieważ została wzięta ze świętego źródła i do świętego celu jest skierowana. Przede wszystkim więc niech czerpie się ją z czytania i rozważania Pisma świętego, ale także karmi się przez studium świętych Ojców i doktorów Kościoła oraz innych dokumentów Tradycji”²⁹.

Ojcowie łacińscy, greccy, syryjscy, armeńscy... poza tym, że znacznie ubogacili dorobek literacki swoich narodów, są również, każdy na różny sposób, klasykami kultury chrześcijańskiej. W odróżnieniu jednak od literatur narodowych, które opisują, wyrażają i ubogacają duchowy dorobek danego narodu, kulturowe dziedzictwo Ojców jest uniwersalne, ponieważ wiąże się z głoszeniem religii chrześcijańskiej *omnibus gentibus* oraz uczy jak stawać się i jakie zajmować postawy godne prawdziwych chrześcijan³⁰.

Z punktu widzenia kultury znaczący jest fakt, że wielu Ojców otrzymało doskonale wykształcenie w różnych dziedzinach antyku greckiego i rzymskiego, co znacznie im pomogło w działalności teologicznej, literackiej, kaznodziejskiej i katechetycznej na rzecz głoszonej religii chrześcijańskiej. Wyciskając na starożytnej *humanitas* pieczęć chrześcijańską, jako pierwsi budowali mosty między Ewangelią i kulturą świecką, wyznaczając Kościołowi bogaty i zobowiązujący program kulturalny, który znacznie wpłynął na późniejsze wieki i, w sposób szczególny, na wymiar duchowy, intelektualny i społeczny średniowiecza³¹. Dzięki nauczaniu Ojców Kościoła wielu chrześcijan pierwszych wieków miało dostęp do różnych sfer życia publicznego (szkoły, administracja, polityka) a chrześcijaństwo mogło docenić to, co wartościowego znajdowało się w świecie antycznym, oczyścić to, co było w nim mniej doskonale, jak też odegrać znaczącą rolę w tworzeniu nowej kultury i nowej cywilizacji inspirowanej Ewangelią.

Instrukcja podkreśla, że obok bogactwa kultury, Ojcowie Kościoła prezentują ciągle aktualne elementy życia duchowego. Wielu z nich było w rzeczywistości

²⁹ Sobór Watykański II, Dekret o posłudze i życiu prezbiterów *Presbyterorum ordinis*, n. 19.

³⁰ Dotyczy to, rzecz jasna, zarówno pisarzy chrześcijańskich greckich jak i łacińskich. Zob. J. Fontaine, *Chrześcijańska literatura łacińska. Rys historyczny* (tłum. J. Słomka), Tarnów 1997, s. 16: „Przyczyny wewnętrzne rozwoju łacińskiej literatury chrześcijańskiej wiążą się z misyjnym wezwaniem, aby głosić słowo Boże wszystkim narodom. Każde więc dzieło łacińskiej literatury chrześcijańskiej, jako związane z misją głoszenia, okazuje się w jakiś sposób kerygmaticzne”.

³¹ Instrukcja precyzuje w tym miejscu, że dwa dzieła św. Augustyna miały w tym względzie szczególne znaczenie: chodzi o *De civitate Dei* i *De doctrina christiana*.

„konwertytami”³²: sens nowości życia chrześcijańskiego łączył się u nich ze świeżością i pewnością wiary. Te z kolei stały u podstaw zapału misyjnego, autentycznej miłości bliźniego w życiu codziennym przejawiającej się w dziełach miłosierdzia, w trosce o chorych, wdowy i sieroty, w szacunku dla kobiety i każdej osoby ludzkiej, w wychowaniu dzieci, w respektowaniu życia nienarodzonych, w wierności małżeńskiej i w wielu innych formach świadectwa ewangelicznego wymaganych przez okoliczności czasu i miejsca.

Chrześcijanie inspirowani przez pisma i myśl Ojców Kościoła wyróżniali się w znaczący sposób swoim postępowaniem i zajmowanymi postawami od pogan: okazywali pewną rezerwę, gdy chodzi o dobra doczesne, podejmowali czyny pokutne, przeżywali niedziele i inne dni świąteczne jako udział w wydarzeniach zbawczych³².

Według Instrukcji, innym motywem naszej fascynacji i zainteresowania dziełami Ojców Kościoła jest charakter duszpasterski ich pism. Katechezy, homilie, listy, zachęty duchowe i podręczniki powstawały w konkretnych celach określonych wspólnot, co świadczy o tym jak ich autorzy czuli się zaangażowani w problemy duszpasterskie swojego czasu. Sprawując funkcje pasterskie, starali się przede wszystkim o zachowanie jedności Ludu Bożego w wierze, w sprawowaniu kultu, w zwyczajach moralnych jak też w dyscyplinie. Troszczyli się o dobro duchowe nie tylko swoich kościołów partykularnych ale całego Kościoła. Niektórzy z nich stali się obrońcami ortodoksji i punktami odniesienia dla innych biskupów świata katolickiego (np. Atanazy w walce przeciw arianom, Augustyn w polemice przeciw pelagianom).

4. Zakończenie

Instrukcja nie ukrywa, zwłaszcza w części trzeciej, pewnych trudności, na jakie napotykać ci wszyscy, którzy pragną bliżej zaznajomić się z myślą starożytnych pisarzy chrześcijańskich. Wynikają one m.in. z coraz słabszej w naszej współczesnej kulturze znajomości języków klasycznych, greckiego i łacińskiego, w których powstała zdecydowana większość pism okresu patrystycznego. Czytanie Ojców Kościoła w tłumaczeniu, nawet dobrym, pozwala jedynie na częściowe zapoznanie się z bogatym przecież materiałem, ważnym dla wielu współczesnych dziedzin teologicznych i nie tylko. Inne trudności dotyczą różnic w mentalności i kulturze charakterystycznych dla pisarzy okresu patrystycznego i tych, jakie prezentuje współczesny chrześcijanin. Widać to w sposób szczególnie wyraźny w tekstach egzegezy patrystycznej, która porównywana z dzisiejszymi metodami inter-

³² Zob. V. Saxer, *Vie liturgique et quotidienne à Carthage vers le milieu du IIIe. s.* (= Studi di antichità cristiana 29) Roma 1984², Città del Vaticano; E. dal Covolo, *Chiesa società politica. Aree di „laicità” nel cristianesimo delle origini* (= Ieri oggi domani 14), Roma 1994. Studium E. dal Covolo analizuje postawę chrześcijan trzech pierwszych wieków w odniesieniu do bogactwa i ubóstwa oraz do instytucji politycznych. W trzecim rozdziale zajmuje się rolą i miejscem kobiety w starożytnej społeczności chrześcijańskiej.

pretacji Biblii wykazuje sporo ograniczeń. Pisarze okresu patrystycznego nie znali niektórych zjawisk filologicznych, historycznych i kulturowych znacząco wpływających na powstawanie i wymowę tekstów. Z tych też powodów przynajmniej niektóre patrystyczne wyjaśnienia odnośnych fragmentów biblijnych nie są do przyjęcia z punktu widzenia dzisiejszej egzegezy. Te i inne trudności nie umniejszają jednak w żadnym stopniu ważności motywów, dla których warto podejmować również w dzisiejszych czasach studium Ojców Kościoła. Możemy powiedzieć, powołując się na autorytet św. Augustyna, że byli oni, po Apostołach, budowniczymi, pasterzami i żywicielami wspólnot chrześcijańskich, które mogły się duchowo pogłębiać dzięki ich uważnej i nieustrudzonej działalności³³. Aby Kościół mógł nadal się rozwijać, konieczna jest głęboka znajomość dzieł i myśli Ojców Kościoła, która w tym samym czasie jest duszpasterska i teologiczna, katechetyczna i kulturowa, duchowa i społeczna. Właśnie przede wszystkim owa organiczna jedność wielu aspektów życia i misji Kościoła dostrzegana w pismach okresu patrystycznego sprawia, że pozostają one aktualne również dla nas.

SOMMARIO

L'Istituto Patristico „Augustinianum” a Roma ha pubblicato recentemente il libro intitolato *I Padri della Chiesa. Documenti recenti del Magistero raccolti in occasione del XXX Anno Accademico dell'Istituto Patristico „Augustinianum”*, che contiene alcuni testi del Magistero circa lo studio dei Padri della Chiesa. L'indagine, basandosi in modo particolare su *l'Instructio de Patrum Ecclesiae studio in sacerdotali institutione*, pubblicata nell'anno 1989, presenta i principali motivi dello studio dei Padri della Chiesa. Essi vengono quindi presentati come testimoni privilegiati della Tradizione; si descrive il loro metodo teologico; si dimostra la loro ricchezza culturale, spirituale ed apostolica.

³³ Zob. Augustyn, *Contra Iulianum Pelagianum* 2,10,34, PL 44, kol. 698: *Eorumque sententias, quantum sufficere videbatur, sine ulla editas ambiguitate digessi, ut in eis timeas, non ipsos, sed illum qui sibi eos utilia vasa formavit, et sancta templa construxit.*